

4/2 2018 Artikel för *Ekonomisk Debatt*

Ingemar Ståhl 1938-2014

Lars Jonung är professor emeritus och verksam vid Knut Wicksells centrum för finansvetenskap, Ekonomihögskolan vid Lunds universitet. Han forskar om bl a stabiliseringspolitik och ekonomisk idéhistoria. Lars.Jonung@nek.lu.se

Under lång tid var Ingemar Ståhl en välkänd nationalekonom i vårt land. Han presenterade nya perspektiv inom forskning, debatt och undervisning. På områden som bostäder, försvarsekonomi, energipolitik, finansiell ekonomi, industripolitik, högre utbildning, löntagarfonder, rättsekonomi, sjukvårdsekonomi och skatter lämnade han avtryck. Han förespråkade ett public choice-perspektiv, vilket han ansåg gav en mer realistisk syn än traditionell välfärdsteori på vad politiker och byråkrater vill och kan åstadkomma. Som debattör var han effektiv med träffsäkra repliker. Han bidrog till omsvängningen av den ekonomiska politiken bort från hård politisk styrning mot marknadsorienterade lösningar. Några av hans förslag, som studiemedelssystemet, lever kvar i praktisk politik.¹

Ingemar Ståhl växte upp på Kungsholmen i Stockholm. Fadern var jurist i statsförvaltningen och modern arbetade som receptarie. I familjen ingick också Ingolf, yngre bror.² I gymnasiet var Ingemar intresserad av allt - från naturvetenskap till poesi och samhällsfrågor. Hans politiska intresse förde honom tidigt till en framskjuten position inom den socialdemokratiska ungdomsrörelsen.

Efter studentexamen 1956 stod valet mellan studier i medicin och samhällsvetenskap. Det blev det sistnämnda, inspirerat bl a av Bent Hansens bok *Finanspolitikens ekonomiska teori*. Ingemar blev ”helt fascinerad av denna bok med sin till synes fullständigt rationella syn på

¹ Detta är en förkortad version av en presentation av Ingemar Ståhl och hans forskning i *Ingemar Ståhl. En ekonom för blandekonomin* (Jonung och Jonung 2018). Denna bok innehåller dessutom översikter av Ingemars forskning, omtryck av flera av hans artiklar samt en bibliografi över hans produktion. Många av Ingemars kollegor och vänner har bistått i detta arbete.

² Liksom sin storebror drogs Ingolf Ståhl till ekonomistudier. Han var professor i företagsekonomi med inriktning på spelteori vid Handelshögskolan 1986-2006.

den ekonomiska politiken med en mål-medelanalys och uppställandet av preferensfunktioner för politiken” (Ståhl 1990). Senare i livet kom hans möten med politiker att föra honom långt bort från Bent Hansens vackra modellvärld.

Ingemar började vid Stockholms högskola med nationalekonomi som främsta ämne. Miljön vid nationalekonomiska institutionen dominerades då av ekonomer knutna till Stockholmskolan som Erik Lundberg och Gunnar Myrdal. Ingemar blev vare sig imponerad eller inspirerad av dessa berömdheter och deras makroanalys. För att komma bort från Stockholm valde han att tillbringa ett läsår vid Oslo universitet. Tiden i Oslo bidrog till hans fokus på resursallokering och mikroekonomi.

Ett produktivt 1960-tal

Under 1960-talet var Ingemar Ståhl kopplad till inte mindre än sju olika offentliga utredningar. Vid denna tid var statens offentliga utredningar omfattande projekt med starkt inslag av forskning. De tyngsta insatserna gällde uppdraget som biträdande sekreterare i 1959 års Värdesäkringskommitté 1959-64 (SOU 1964:1 och 2), som expert i 1959 års Studiesociala utredning 1962-63 (SOU 1963:74) samt som medlem i försvarsdepartementets programbudgetgrupp 1966-69 (SOU 1969:25). I samtliga svarade han för centrala bidrag till slutprodukten. Vidare tjänstgjorde han som ledamot i 1964 års Energikommitté (SOU 1970:13), expert i 1964 års Försvarskostnadsutredning (SOU 1968:1), expert i 1968 års Utbildningsutredning, även känd som U 68, (SOU 1973:59) och expert i Hamnutredningen (SOU 1971:63). Vid sidan av dessa uppdrag samarbetade Ingemar med andra ekonomer i olika frågor.³

Värdesäkringskommittén

Värdesäkringskommittén tillsattes efter ATP-reformen 1958 mot bakgrund av en stigande inflationstakt. Syftet var att utreda införandet av indexlån i Sverige – en låneform som var förbjuden vid denna tidpunkt. Guy Arvidsson, ledamot, och Kjell-Olof Feldt, sekreterare i kommittén, erbjöd Ingemar posten som biträdande sekreterare. Detta blev starten på hans karriär som utredare.

Ingemar kastade sig genast in i sitt nya uppdrag. Under 1960 och 1961 producerade han raskt

³ En översikt av Ingemars produktion finns i bibliografien, se Jonung och Jonung (2016).

ett tiotal underlag om indexlån, värdesäkring, aktieavkastning och real beskattning. Här tillkom vad som senare kom att räknas som hans främsta vetenskapliga bidrag, nämligen rapporten ”Risk- och avkastningsförändringars verkningar på portföljsammansättning, konsumtion och produktion”. Den förelåg som en stencilerad arbetsrapport i december 1961. Några år senare lades den fram som licentiatavhandling i Lund (Ståhl 1964).

Syftet med rapporten var att generalisera den traditionella mikroteorin till att gälla beslut under osäkerhet. Ingemar studerade hur portföljvalet påverkas av förändringar i förväntad avkastning och risk. Analysen var helt teoretisk. I början av 1960-talet var detta ett pionjärarbete. Det blev emellertid snabbt akterseglat av nya metoder och teorier inom finansiell ekonomi. Som ett resultat av sina analyser blev Ingemar förespråkare för real beskattning och indexlån (Ståhl 1975a).

Studiesociala utredningen

Expansionen av den högre utbildningen under 1950-talet gav impulsen till den Studiesociala utredningen, tillsatt 1959 under ledning av Olof Palme. Syftet var att utreda lämplig finansieringsform för universitetsstudier. Debatten dominerades av en rad förslag om studielön, subventioner och stipendier.

Tage Erlander, statsministern, med ett varmt intresse för finansieringen av högre studier sedan sin tid i Lund, noterade i sina memoarer: ”Utredningen körde fast, och Palme var uppe några gånger och klagade över det. Då la en gosse som heter Ingemar Ståhl, sedermera professor i nationalekonomi och ivrig debattör på alla möjliga områden, fram ett förslag som jag tyckte lät alldeles för krångligt. Det var ett omvänt pensionssystem.” (Erlander 1982, s 197).

Under våren 1962 gav Ingemar den nystart åt Palmes utredning, som Erlander beskriver i sina memoarer. Palme var först tveksam till Ingemars förslag men ändrade sig snabbt. Följden blev att Ingemar inbjöds att bistå utredningen. Genast kom under 1962 tio promemorior kring studiefinansiering, utbildningskostnader och avkastningen på högre utbildning. Den grundläggande tanken hos Ingemar var att högre utbildning utgör en investering i mänskligt kapital som förväntas ge upphov till högre framtida lön sett över hela livet. Av detta skäl borde ett system för studielån vara den rimliga lösningen – av såväl effektivitets- som fördelningsskäl.

Ingemars ansats gick segrande ur striden. Han svarade för huvudkapitlet ”Studiemedels-systemets finansiering” i slutbetänkandet (SOU 1963:74) samt för två bilagor, en om den högre utbildningens kostnader, intäkter och finansiering och en om akademikernas inkomster.

Ett kvarts sekel senare såg Ingemar tillbaka på det studiemedelssystem som han var arkitekten bakom. Han betraktade resultatet ”som en triumf för rationella politiska lösningar” (Ståhl 1990). Samtidigt noterade han att Olof Palmes ”främsta socialpolitiska reform” byggde på tankar och modeller hämtade från Chicago-skolan – en skola knuten till marknadsorienterade ekonomer som Milton Friedman och Gary Becker.

Försvarekonomi och FOA

Ingemar Ståhl arbetade med försvarsfrågor under lång tid. Han tillträdde en laboratorstjänst vid FOA 1962. Ett år senare var vännen Bengt-Christer Ysander på plats, hämtad från Lund. Deras uppgift blev att införa ekonomiskt tänkande i försvaret. Tonvikten hamnade på att utveckla ett system för programbudgetering för försvaret enligt amerikansk förebild. Det var en formidabel uppgift som krävde breda och djupa insikter om försvarets alla verksamheter, ända ned på de lägsta nivåerna.

Med tiden blev Ingemar en av huvudförfattarna till *Planering och programbudgetering inom försvaret*, SOU 1969:25, även känd som den Röda boken efter färgen på omslaget. Till en början framstod den Röda boken som en lovande ansats till reformering av budgetsystemen inom försvaret. Någon bestående reform kom dock inte till stånd.

Med den Röda boken lämnade Ingemar formellt sin koppling till försvaret. Han behöll emellertid ett starkt intresse för försvarsfrågor och säkerhetspolitik, inte bara på det teoretiska planet. Vid en vandring på Ravlunda skjutfält, nära familjen Ståhls sommarviste, var han en god ciceron. Då gällde föreläsningen stridsvagnars utrustning, deras besättning, vikt, hastighet, skjutförmåga och kaliber. Han förklarade varför försvaret valde stridsvagn Centurion, hur många som köpts in, vilka stridsvagnar som borde ha köpts in och hur pansarbrigaderna borde optimeras för att mest kostnadseffektivt kunna möta en sovjetisk invasion.

Bostadspolitiken

När Industriens utredningsinstitut, IUI, 1963 gav ut skriften *Bostadsbristen. En studie av*

prisbildningen på bostadsmarknaden stod Ingemar Ståhl tillsammans med Ragnar Bentzel och Assar Lindbeck som författare (Bentzel, Lindbeck och Ståhl 1963). Boken byggde på en systematisk jämförelse av den reglerade hyresmarknaden med en marknad med fri hyressättning. Slutsatsen blev att bostadspolitikens sociala och fördelningspolitiska mål kan nås på en hyresmarknad med fri prisbildning. Boken, som på sin tid väckte livlig debatt, är idag en klassiker i litteraturen om den svenska hyresregleringen. De synpunkter som där framförs äger sin giltighet ännu i dagens bostadspolitiska diskussion.

Vägen till professuren

Det statliga utredningsväsendet och FOA blev Ingemar Ståhls universitet. Där utvecklade han sitt tänkande och skrivande på områden som arbetsmarknadspolitik, bostadspolitik, finansiell ekonomi, försvarsekonomi, humankapitalteori, högre utbildning, indexlån och offentlig planering. Sammantaget blev det en imponerande produktion under 1960-talet med tonvikten på utredningsarbeten. Det rörde sig ofta om enkla tillämpningar av ekonomisk analys på nya områden. Denna produktion etablerade honom som välkänd ekonom och öppnade vägen till professuren.

En professur i nationalekonomi blev ledig i Lund när Guy Arvidsson flyttade till Stockholm 1969. Ingemar var ende sökande. Arvidsson, som en av tre sakkunniga, stod för den mest positiva skrivningen, där Ingemar beskrevs som en tillämpad ekonom som gett sig in på nya områden med stöd av existerande teori. I november 1971 utnämndes han till professor – endast 33 år gammal. Lund blev i fortsättningen Ingemars akademiska hemvist.

Ett krisfyllt 1970- och 1980-tal

Som professor i Lund arbetade Ingemar Ståhl dels med frågor som han redan sysslat med, dels med nya ekonomisk-politiska problem som uppkom under 1970- och 1980-talet. Det är omöjligt att ge en heltäckande och rättvisande redogörelse för alla hans aktiviteter. Här lägger jag fokus på vad jag uppfattar som de centrala delarna av hans verksamhet.

Offentlig sektor och skatter

Den stora och växande offentliga sektorn i Sverige och det skattetryck som följde gav upphov till problem som fascinerade Ingemar. I en lång rad artiklar sökte han kartlägga drivkrafterna bakom den offentliga sektorns tillväxt och finna den lämpliga balansen mellan offentliga åtaganden och den enskilde medborgarens handlingsutrymme. Tidigt delade han upp statens

budgetåtagande i en rad funktioner i syfte att kartlägga vad staten egentligen sysslade med: nattväktarstaten, infrastrukturstaten, socialstaten och intressegruppsstaten (Ståhl 1989). Nattväktarstaten, dvs de rent kollektiva varorna och tjänsterna som försvar och rättsväsende, hade en liten del av budgetkakan. Den dominerades istället av inkomstöverföringar över livscykeln, dvs av socialstaten.

Ingemar fann att de skattefinansierade socialförsäkringarna var en central drivkraft bakom den offentliga sektorns expansion. Han identifierade en rad problem med socialförsäkringarna och efterlyste mer forskning på detta område (Ståhl 1973). Hans förslag var att staten skulle ansvara för ett grundskydd. Sedan kunde medborgarna på marknaden köpa de försäkringar som de önskade. Synliga premier var att föredra framför dolda skatter och dolda arbetsgivaravgifter. Skatter kunde då sänkas och individens valfrihet öka.

Ingemar ställde frågan: Vad bör staten göra? Hans svar var att en mindre stat av många skäl är bättre än högskattestaten eller socialstaten. Välfärdsstaten hade blivit alltmer ”omoralisk” (Ståhl 1989). Den hade nått vägs ände, passerat slutstationen. Han var dock dystur inför möjligheterna att backa tillbaka tåget.

Industripolitiken

I maj 1974 beslöt riksdagen enhälligt att skattefinansiera ett nytt stålverk i Luleå, Stålverk 80 – då det största investeringsprojektet i svensk industrihistoria. Industriförbundet inbjöd tre ekonomer att utreda projektet. Större delen av deras rapport utgörs av en detaljerad granskning av investeringskalkylen bakom Stålverk 80 (Ruist, Ståhl och Wohlin 1975). En slutsats var att lönsamhetskalkylerna i propositionen till riksdagen var överdrivet optimistiska. Inte heller kunde de identifiera några samhällsekonomiska vinster som inte fångades av den gängse företagsekonomiska kalkylen.

Som lösning förespråkade de mer av marknadsbaserad prövning av projektet. Stålverket borde finansieras genom lån på den internationella kapitalmarknaden utan statsgaranti för att få extern kontroll av projektet. De drev kravet på trovärdiga lönsamhetskalkyler. Energikrisen satte med tiden stopp för hela projektet. Något Stålverk 80 kom aldrig till stånd.

Ingemar fortsatte med industripolitiken i spåren av 1970-talets många företagskriser. På nytt vände sig Industriförbundet till honom år 1979. Tillsammans med Nils Lundgren författade

han *Industripolitikens spelregler* (Lundgren och Ståhl 1981). Först kartlade de den explosion av offentligt stöd till branscher och företag vilken höll på att undergräva den traditionella marknadsekonomin. Deras lösning var ett paket av åtgärder med målet att skapa fasta spelregler för industripolitiken med tydliga gränser mellan beslut som tas av företag och beslut som tas i politiska församlingar och myndigheter.

Kontrakt, äganderätt och löntagarfonder

På uppdrag av LO presenterade Rudolf Meidner i augusti 1975 ett förslag till löntagarfonder. Det gick i korthet ut på att ägandet av börsföretag gradvis skulle överföras till fackligt styrda fonder. I slutändan skulle dessa äga och kontrollera alla svenska företag. Analysramen var klart inspirerad av marxistiska och socialistiska idéer.

I november 1975 inbjöds Ingemar Ståhl till Nationalekonomiska föreningen för att inleda en debatt kring ”Ägande och makt i företagen”. Här tog han tillfället i akt att för svensk publik introducera ett nytt perspektiv på företaget byggt på en kontraktsyn hämtad från den amerikanska forskningen (Ståhl 1976).

Ingemar betonade att företagets struktur och beteende bestäms av kontrakten med dess leverantörer, kunder, anställda, företagsledning och finansörer. Som ägare skulle fackliga fonder få svaga incitament att effektivt driva företag. Han sparade inte på krutet. Han såg framför sig att Meidners förslag antingen skulle leda till ett jugoslaviskt löntagarstyre eller till en ”socialism av sovjetisk modell men där en stark central facklig organisation inträtt i statens ställe”. Han beklagade Meidners ”vulgärargument”.

Intresset för kontraktet förde in Ingemar på analys av äganderättens roll. Han drev linjen att äganderätt var fundamental för förståelsen av hur marknadsekonomin fungerar. Inspirerad av Samuel von Pufendorf, kallad till en professur i juridik när Lunds universitet grundades 1668 och en av de första som skrev om sambandet mellan privat äganderätt och marknadsekonomi, hävdade Ingemar tesen att ”om inte den privata äganderätten fanns skulle vi behöva uppfinna den” (Ståhl 1984).

Sjukvårdsekonomi

Ingemar Ståhl lade grunden för ämnet hälso- och sjukvårdsekonomi i Sverige. Liksom i analysen av försvaret förde han med sig ett ekonomiskt perspektiv och förespråkade åtgärder

för att höja produktivitet och effektivitet i en snabbt expanderande del av den offentliga verksamheten. I sina många skrifter om sjukvårdsekonomi satte han fokus på tre aspekter, nämligen storleken på utgifterna för sjukvården, effektiviteten och produktivitetstillväxten inom sektorn.

Effektiviteten inom sjukvården ville Ingemar öka genom ett större inslag av marknadssignaler och konkurrens mellan olika producenter av sjukvård. Han förespråkade metoder som internprissättning, större inslag av självrisk och privat betalning och klarare uppdelning mellan beställare och utförare. Mest radikalt var hans förslag om ett voucher-system där patienten/den enskilde medborgaren kunde köpa sjukvård från konkurrerande företag (Ståhl 1979). Han såg patienten som en konsument som genom sina upplysta val skulle styra utbudet av vård. Dessa förslag, idag delvis omsatta i praktisk politik, uppfattades i dåtidens svenska debattklimat snarast som chockerande.

Ingemar var uttalad motståndare till socialisering av läkemedelsindustrin – ett förslag som var aktuellt i dåtidens debatt (Ståhl 1975b). I slutet av 1970-talet var han färdig med ett manus till vad som kan betraktas som den första läroboken i hälso- och sjukvårdsekonomi i vårt land, full med nytänkande och dessutom skriven på engelska. Först i mitten av 1980-talet gavs den ut, den enda bok Ingemar publicerade på engelska (Ståhl 1986).

Public choice

Den traditionella välfärdsteorin var till en början grunden för Ingemar Ståhl som nationalekonom. Skolad i denna teori kan nationalekonomen rekommendera hur den ekonomiska politiken bör utformas för att korrigera för marknadsmisslyckanden, dvs för externa effekter, odelbarheter och kollektiva varor. Ekonomen spelar då rollen som social ingenjör som bidrar till samhällsekonomisk effektivitet.

Ingemar verkade just som en sådan social ingenjör under hela 1960-talet. Han blev emellertid gradvis mer skeptisk till välfärdsteorins relevans. Ingemar upptäckte nämligen att de goda råd som han och andra nationalekonomer kom med föll på hälleberget. Något saknades i välfärdsteorin, nämligen analysen av politiska och byråkratiska beslutsprocesser. Denna felande länk fann Ingemar hos public choice-skolan. Han publicerade 1977 den första översikten på svenska av public choice-ansatsen, vilken han uppfattade som en lämplig teori för att förstå blandekonomin (Ståhl 1977).

Här argumenterar Ingemar för att synen på konsumenter som nytto-maximerare och företag som vinstmaximerare bör överföras till det politiska systemet och den offentliga byråkratin. Politiker blir då röstmaximerare, dvs deras mål är att vinna val, och byråkrater storleksmaximerare, dvs de strävar efter mer anslag till sina förvaltningar. Med dessa antaganden kan sedan blandekonomin studeras på ett mer fruktbart sätt än vad som låter sig göras med den traditionella välfärdsteorin.

Ekonomens roll blir att fungera som ”ögonöppnare” som avslöjar det politiska spelet bakom den ekonomiska politiken och inte längre som den ”beskäftige” rådgivaren. Ingemar återkommer gång på gång till ögonöppnar-funktionen. I den ligger också i förlängningen ett antal råd. Nu är det inte längre fråga om att ändra på subventioner och skatter för att korrigera marknadens misslyckanden. Fokus ska istället ligga på att analysera och reformera beslutsprocesser inom den offentliga sektorn och öka utrymmet för marknadsekonomin. Slutmålet är att ge enskilda individer mer makt över sina liv.

Makten över maten, bostaden och arbetsmarknaden

Public choice var en inspirationskälla för Ingemar Ståhl när han skrev om industripolitik och löntagarfonder på 1970-talet. Men först under 1980- och 1990-talet lät han denna skola helt styra analysen, framför allt som medförfattare i två böcker där ”Makten över” ingår i titeln.

Tillsammans med Olof Bohlin och Per-Martin Meyerson publicerade Ingemar *Makten över maten* 1984, en systematisk public choice-tolkning av svensk jordbrukspolitik. Författarna visar hur jordbrukets regleringar har växt fram i ett samspel mellan tre grupperingar: politiker, intresseorganisationer och byråkratier. Dessa bildar tillsammans en ”järntriangel” som slår vakt om de regleringar, vilka utgör jordbrukspolitiken. Vinsterna från jordbrukspolitiken går till en väl avgränsad grupp, medan kostnaderna smetas ut över hela befolkningen, vilket gör det svårt att få gehör för en politik som gynnar alla, dvs ett avskaffande av jordbruksregleringarna. Boken väckte våldsam debatt. Gradvis togs ett antal steg mot avreglering. I början av 1990-talet var processen avslutad. Några år senare återkom jordbruksregleringen i ny skepnad genom Sveriges medlemskap i EU.⁴

⁴ Lundahl (2017) ger en ingående beskrivning av Ingemars syn på jordbrukspolitiken och debatten kring denna.

Samma ansats som i *Makten över maten* ligger till grund för *Makten över bostaden*, publicerad sex år senare tillsammans med Per-Martin Meyerson och Kurt Wickman. Här analyseras svensk bostadspolitik ur ett politiskt-ekonomiskt perspektiv (Meyerson, Ståhl och Wickman 1990). Boken formar sig till en svidande kritik av ett halvt sekel med hyresreglering. Tyvärr är den fortfarande aktuell, inte minst genomgången i det avslutande kapitlet som granskar tolv standardargument, ”slagordsmässiga formuleringar”, som förts fram i debatten som stöd för bostadspolitikerna. Författarna avfärdar dem systematiskt. Det har inte hindrat att samma argument cirkulerar i dagens debatt om bostadsmarknaden.⁵

Ingemar bidrog med en analys av den reglerade arbetsmarknaden (Ståhl 1993) för den s k Ekonomikommission, mer känd som Lindbeckkommissionen. Här prövade han samma public choice-ansats som tidigare med argumentet att prisregleringen på arbetsmarknaden, dvs lönebildningen, har stora likheter med prisregleringen på bostads- och jordbruksmarknaden. Även på arbetsmarknaden har en järntriangel av politiska partier, intresseorganisationer och förvaltningar vuxit fram. Den består av det socialdemokratiska partiet, den fackliga rörelsen samt förvaltningar, myndigheter och forskningsorganisationer knutna till arbetsmarknaden. Denna järntriangel har utvecklats i en lång historisk process och utgör en väsentlig och ofta prisad del av den svenska modellen.

Ingemar jämförde två kontraktsformer: det individuella uppdragskontraktet och det kollektiva anställningskontraktet. Uppdragskontraktet, som ger stor avtalsfrihet för de kontraktsslutande parterna, faller under civilrätten. Det kollektiva anställningskontraktet, i dagligt tal kollektivavtalet, regleras av arbetsrätten, vilken ger en stark ställning till två karteller, fackföreningarna och arbetsgivarorganisationerna. Ingemar önskade att lagstiftningen skulle sluta gynna det kollektiva anställningskontraktet i förhållande till den frivilliga överenskommelse som uppdragskontraktet utgör.

Ett 1990-tal med suedosclerosis

Den ekonomiska krisen under första hälften av 1990-talet inspirerade Ingemar Ståhl till nytt samarbete med Kurt Wickman. De samverkade i inte mindre än fem böcker under åren 1992-1997: *Riv bostadspolitikerna!* (Ståhl och Wickman 1992) följt av *Suedosclerosis - en särskilt elakartad form av eurosclerosis* (Ståhl och Wickman 1993), *Suedosclerosis II* (Ståhl och

⁵ I nästan 40 år sysslade Ingemar med bostadspolitikerna. För en sammanfattning av hans syn, se Ståhl (2000).

Wickman 1994), *En miljon utan jobb. Suedosclerosis III* (Ståhl och Wickman 1995) samt *Ännu mera planekonomi?* (Niklasson, Ståhl och Wickman 1997).⁶

Ett centralt tema var att krisen som träffat svensk ekonomi inte var någon sedvanlig lågkonjunktur med bortfall i efterfrågan som kunde mötas med traditionell keynesiansk efterfrågepolitik. Istället ställdes Sverige inför två svåra störningar. Den första var den sk realräntechocken när den svenska realräntan gick från att vara negativt i slutet av 1980-talet till en hög positiv nivå, samma som den globala realräntan, i samband med den finansiella integrationen över gränserna. Den andra var låglönechocken när svensk industri mötte konkurrens från låglöneländer i Sydostasien.

Dessa förändringar i den internationella miljön ställde nya krav på den svenska modellen, i första hand på anpassning av skattesystemet, bostadspolitiken, socialförsäkringarna och arbetsmarknaden. I stort sett byggde författarnas rekommendationer på Ingemars tidigare analys av regleringar, incitament och kontrakt.

Professor i Lund

Till Lund kom Ingemar Ståhl som rekordung professor. Han var verksam vid nationalekonomiska institutionen i mer än trettio år. Han inspirerade och stödde avhandlingar inom nya områden – nästan alla med koppling till den offentliga sektorn. Han fungerade bäst i rollen som idégivare. Uppgiften att vara praktisk handledare överlämnades som regel åt andra. I Lund producerades flera avhandlingar som var ”först i landet” på fält som rättsekonomi, hälso- och sjukvårdsekonomi, utbildningsekonomi och miljöekonomi. Flera av författarna blev senare professorer.

Ingemar engagerade sig i första hand på grundutbildningen i mikroekonomi och finansiell ekonomi. Som föreläsare var han mycket uppskattad av studenterna. Han kompletterade den elementära kursen i mikroekonomi med analys av äganderätt, kontrakt och transaktionskostnader. Redan på 1980-talet bidrog han till att ge finansiell ekonomi, då ett nytt ämne, en stark ställning i Lund. Hans intresse för äganderätt och rättsekonomi drog

⁶ Begreppet eurosclerosis fick spridning i debatten om Europas låga tillväxt under 1980-talet. Stagnationen tolkades som resultatet av långtgående regleringar och omfattande sociala förmåner. Ståhl och Wickman identifierade en svensk variant, suedosclerosis, som förklaring till de problem de såg i den svenska ekonomin.

honom till att föreläsa på juridiska fakulteten.⁷ Juristerna tackade honom med tiden med ett hedersdoktorat och en festskrift.

Ingemar var duktig på att ta initiativ, men mindre duktig på att hålla sig kvar vid ett område. Han var ingen imperiebyggare. Trots att han hade rationalitet, effektivitet och incitament som mål för sitt tänkande och sina rekommendationer var han privat snarast en bohemisk och oorganiserad professor. De öppnade breven samlades i högar på professorsrummet och de gula post-it-lapparna tapetserade dörren dit. Han hade erkänt svårt att möta deadlines för manuskript och att få skrivningar rättade i tid.

Från socialdemokrat till marknadsliberal

Ingemar Ståhls dragning till nationalekonomi löpte parallellt med ett starkt intresse för den politiska utvecklingen. Redan under gymnasietiden var han verksam inom den socialdemokratiska rörelsen. I unga år lärde han känna den socialdemokratiska elit som var på väg att ta över partiet.⁸ I kretsen ingick bl a Ingvar Carlson, Kjell-Olof Feldt och Olof Palme, två blivande statsministrar och en blivande finansminister.

När Ingemar kom till Lund var han socialdemokrat. Gradvis rörde han sig bort från detta parti. Ett skäl var att socialdemokratin flyttade sig vänsterut under 1970-talet. Ett annat var hans erfarenheter av s-politiken och s-politiker. I synnerhet bostadspolitiken var en besvikelse för honom. Löntagarfondsfrågan drev honom till angrepp på Rudolf Meidner. Böckerna om Stålverk 80 och industripolitikens spelregler markerade en marknadsorienterad syn. Mötet med public choice-teorin och med amerikanska ekonomer med ett konservativt och liberalt perspektiv bidrog till Ingemars övergång till en marknadsliberal ståndpunkt.

Det är rimligt att uppfatta Ingemar som en förespråkare för marknadslösningar på ett tidigt stadium, ja redan från början på karriären under 1960-talet. På alla områden av det svenska samhället sökte han utöka marknadsekonomin och därmed individens valfrihet. Ska en politisk etikett klistras på honom passar liberal bäst. Sedan kan man fritt välja mellan marknadsliberal, nyliberal och klassisk liberal.

⁷ Ingemar Ståhls syn på relationen mellan nationalekonomi och juridik sammanfattas i Ståhl (2003).

⁸ Även sin blivande hustru, Solveig Sandberg, träffade Ingemar inom det socialdemokratiska studentförbundet.

Ingemars politiska resa var inte unik. Den följde samma bana som flera andra socialdemokratiskt färgade nationalekonomer vilka vände sig mot socialdemokratin under 1970- och 1980-talet. Det gällde bl a Assar Lindbeck, Nils Lundgren, Carl B Hamilton och som efterslänrare i marknadståget även Bo Södersten.

Den tredje uppgiften – externa engagemang

Den tredje uppgiften låg Ingemar Ståhl varmt om hjärtat. Han tyckte om att tala inför publik. I debatten var han slagkraftig med träffsäkra repliker och djärva ordvändningar. När han var som mest aktiv, fylldes hans kalender med flera föredrag och framträdanden varje vecka.

Ingemar invaldes i Kungliga Vetenskapsakademien 1978 och var medlem i kommittén för att välja pristagare i ekonomisk vetenskap till Alfred Nobels minne under åren 1981-94. Några områden vurmade han särskilt för i denna krets, nämligen public choice, kontraktsteori och finansiell ekonomi.⁹

Under 25 år var Ingemar aktiv som vetenskaplig rådgivare till Ragnar och Torsten Söderbergs stiftelser och som ledamot i Ragnar Söderbergs stiftelse. Han engagerade sig djupt i dessa uppdrag. Efter Sovjetväldets sammanbrott blev Ingemar intresserad av Baltikum. Han undervisade vid flera tillfällen vid den handelshögskola som upprättades i Riga genom svenskt stöd.

Ingemar Ståhl som ekonom

I nästan alla bedömningar av Ingemar Ståhl som ekonom beskrivs han som idérik, fyndig och relevant. Hans styrka var att stimulera till nytt tänkande, ofta genom att välja överraskande infallsvinklar. Han skrev väl och snabbt – även om mycket blev liggande i skrivbordslådan.

Många forskare håller sig till ett område och ett vetenskapligt synsätt livet igenom. Sådan var inte Ingemar. Han arbetade på många fält, även om fokus låg på resursallokering. Han bars av en intellektuell vetgirighet och av en önskan att bli uppmärksam i debatten. Ingemar följde inte den väg till professuren som gäller idag med krav på artiklar på engelska i högt rankade vetenskapliga tidskrifter. Ingemar har inget bidrag i en sedvanlig vetenskaplig

⁹ Mest medial uppmärksamhet tilldrog sig Ingemars motstånd till det pris som tilldelades John Nash 1994.

tidskrift på engelska. Det mesta han skrev var på svenska.

Arvet efter Ingemar Ståhl

Mycket av det som Ingemar Ståhl kämpade för har idag vunnit allmän acceptans i debatten och politiken. Han ville ge mer frihet för den enskilde medborgaren att påverka sin livssituation. Det kunde ske på många vägar: genom större inslag av konkurrens inom den offentliga sektorn, genom avreglering inom sektorer som bostads-, jordbruks- och arbetsmarknaden, genom större valfrihet för medborgaren inom sjukvården och skolan, genom ett förstärkt premiereservsystem, med fastare spelregler för stat och företag, med ett skattesystem byggt på enhetliga principer och med ett ökat inslag av individuell avtalsfrihet och enskilda kontrakt.

Med sin aktiva roll i debatten och sina många reformförslag påverkade Ingemar tänkandet kring den ekonomiska politiken i ett samhällsklimat som karaktäriserades av tron på den starka staten, på offentliga ingrepp och offentlig styrning. Han medverkade därmed till omsvängningen av den allmänna opinionen i det svenska samhället från en skeptisk och fientlig inställning till en mer positiv syn på marknadsekonomin under det sista kvartsseket av 1900-talet.

En central del i Ingemars intellektuella kvarlåtenskap är studiemedelssystemet. Han kastade fram idén, utvecklade den och bidrog till att den blev verklighet. Sedan 1965 har ungefär 3,1 miljoner svenskar fått studiemedel, varav 2,7 även tagit lån. Dessa siffror gäller för högre studier. På gymnasienivån är motsvarande siffror 2 miljoner, varav 1,6 är låntagare. Sedan systemet sjösattes 1965 har totalt 191 miljarder kronor betalats ut i bidrag och 321 miljarder i lån.¹⁰ Stora siffror har växt fram ur Ingemars skiss på några sidor.

Tiden har inte sprungit ifrån Ingemars analys och idéer. Nästan alla problem han arbetade med står idag på den politiska dagordningen. Det gäller frågor som arbetsmarknaden, bostadspolitiken, försvaret, sjukvården, skattesystemet och utbildningen. Han är en lysande representant för traditionen inom svensk nationalekonomi att bidra till samhällsutvecklingen med relevanta analyser och förslag. Han förtjänar att fungera som inspirationskälla för dagens ekonomer.

¹⁰ Siffrorna har tagits fram av CSN för denna uppsats.

Referenser

Bentzel R, A Lindbeck och I Ståhl (1963), *Bostadsbristen. En studie av prisbildningen på bostadsmarknaden*, Industriens utredningsinstitut, Stockholm.

Bohlin, O, P-M Meyerson och I Ståhl (1984), *Makten över maten. Livsmedelssektorns politiska ekonomi*, SNS, Stockholm.

Erlander, T (1982), *1960-talet. Samtal med Arvid Lagercrantz*, Tidens förlag, Stockholm.

Jonung C och L Jonung (2016), "Ingemar Ståhl. Bibliografi 1957–2011", policy paper 2016:2, Knut Wicksells centrum för finansvetenskap, Ekonomihögskolan, Lund.

Jonung C och L Jonung (2018), *Ingemar Ståhl. En ekonom för blandekonomin*, under utgivning, Dialogos.

Lundgren N och I Ståhl (1981), *Industripolitikens spelregler*, Industriförbundets förlag, Stockholm.

Lundahl, M (2017), "Bondeplågaren från Norra Fäladen – Ingemar Ståhl och jordbruksregleringarna", *Ekonomisk Debatt*, nr 6, s 47-57.

Meyerson, P-M, I Ståhl och K Wickman (1990), *Makten över bostaden*, SNS, Stockholm.

Niklasson, L, I Ståhl och K Wickman (1995), *Ännu mera planekonomi?*, Marknadsekonomisk rapport, 1995, Timbro, Stockholm.

Ruist, E, I Ståhl och L Wohlin (1975), *Stålverk 80 – ekonomi & politik*, Industriförbundets förlag, Stockholm.

Ståhl, I (1964), "Risk- och avkastningsförändringars verkningar på portföljsammansättning, konsumtion och produktion", FOA P Rapport C 129, december, Försvarets forskningsanstalt, Planeringsbyrån, Stockholm.

Ståhl, I (1973), "Socialförsäkringarna – en avslutad reformepok", *Ekonomisk Debatt*, nr 1, s 43-52.

Ståhl, I (1975a), "Indexlånens uppgång och fall i Sverige", *Skandinaviska Enskilda Bankens Kvartalsskrift*, nr 1, s 13–18.

Ståhl, I (1975b), "Skall vi socialisera läkemedelsindustrin?", *Ekonomisk Debatt*, årg 3, nr 5, s 300–309.

Ståhl, I (1977), "En ekonomisk teori för blandekonomin", i *Erfarenheter av blandekonomin*, Dahmén-symposiet om den svenska blandekonomin, Saltsjöbaden, Skandinaviska Enskilda Banken, Stockholm, s 37–67.

Ståhl, I (1979), "Sjukvården – problem och lösningar", *Ekonomisk Debatt*, årg 7, nr 7, s 476–

82.

Ståhl, I (1984), "Om inte den privata äganderätten fanns skulle vi behöva uppfinna den", anförande på konferens om äganderätten och egendomsskydd, opublicerat manuskript, 7 sidor, oktober.

Ståhl, I (1986), *Can Health Care Costs be Controlled? A Study in Production and Development in Health Care*, Dialogos, Lund

Ståhl, I (1989), "Den omoraliska välfärdsstaten", i *Samhället är större än staten*, Timbro, Stockholm, s 69–83.

Ståhl, I (1990), "Att vara politisk ekonom i välfärdsstaten", efterord i L Jonung (red), *Nya fält för marknadsekonomin. En bok tillägnad Ingemar Ståhl*, SNS, Stockholm, s 229–241.

Ståhl, I (1993), "Den reglerade arbetsmarknaden", bilaga 23 i bilagedel 2 till SOU 1993:16, *Nya villkor för ekonomi och politik*, s 337–359.

Ståhl, I (2000), "Bostadsbristen. Ett återbesök efter 60 års bostadspolitik", i *Förnuft och värden – en vänbok till Nils-Eric Sandberg*, Gidlunds förlag, Stockholm, s 70–82.

Ståhl, I (2003), "Mer ekonomi i juridisk teori eller mer juridik i ekonomisk teori?" i R Arvidsson, P Melz och C Silfverberg (red), *Festskrift till Gustaf Lindencrona*, Norstedts juridik, Stockholm, s 479–491.

Ståhl I och K Wickman (1992), *Riv bostadspolitiken*, SNS, Stockholm.

Ståhl I och K Wickman (1993), "Suedosclerosis – en särskilt elakartad form av eurosclerosis" i *Suedosclerosis, Marknadsekonomisk rapport*, Timbro, Stockholm, s 6–77.

Ståhl I och K Wickman (1994), *Suedosclerosis II. Ett akut eller kroniskt tillstånd?*, Marknadsekonomisk rapport, Timbro, Stockholm.

Ståhl I och K Wickman (1995), *Suedosclerosis III. En miljon utan jobb* Marknadsekonomisk rapport, Timbro, Stockholm.